

Lucyna Łękawa

ORCID: 0009-0009-2476-0614

NARRACJE UTRATY I REKONSTRUKCJI TOŻSAMOŚCI ZAWODOWEJ NA PRZYKŁADZIE DOŚWIADCZEŃ MIGRANTÓW. ANALIZA PORÓWNAWCZA STUDIÓW PRZYPADKU

Słowa kluczowe: migracje, narracja, tożsamość zawodowa, dekwalfikacja zawodowa, hermeneutyka, biograficzne uczenie się.

Streszczenie: Autorka podejmuje problem doświadczenia pracy poniżej kwalifikacji w biografiach migrantów mieszkających w Polsce. Celem opracowania jest interpretacja narracji osób, które przed migracją wykonywały zawody wymagające wysokich kwalifikacji, natomiast po przyjeździe do Polski podjęły zatrudnienie w pracach fizycznych lub usługowych. Materiał empiryczny stanowią cztery wywiady narracyjne: z psycholożką z Ukrainy, pedagożką z Białorusi, nauczycielem matematyki z Palestyny oraz nauczycielem geografii z Włoch. Badanie ma charakter jakościowy i zostało przeprowadzone w formule analizy porównawczej studiów przypadku, przy czym interpretacja hermeneutyczna pełni rolę nadrzędną wobec porządkowania tematycznego materiału empirycznego. Analiza została osadzona w perspektywie hermeneutycznej, z odwołaniem do kategorii tożsamości narracyjnej Paula Ricoeura, rozumienia doświadczenia u Hansa-Georga Gadamera oraz pedagogicznych ujęć biografii i uznania obecnych w pracach Mirosławy Nowak-Dziemianowicz. W artykule zaproponowano kategorię analityczną utraty i rekonstrukcji tożsamości zawodowej. Narracje pokazują, że dekwalfikacja zawodowa nie sprowadza się wyłącznie do obniżenia statusu ekonomicznego, lecz dotyczy również poczucia sensu pracy, uznania społecznego oraz ciągłości biograficznej. Wyniki wskazują, że doświadczenie migracyjne prowadzi do utraty ciągłości biograficznej, osłabienia społecznego uznania oraz napięć tożsamościowych, ale jednocześnie uruchamia proces biograficznego uczenia się, umożliwiający rekonstrukcję tożsamości zawodowej. Narratorzy ujmują swoją obecną sytuację jako etap przejściowy i wiążą ją z nadzieją na zmianę położenia. Istotnym wymiarem tego procesu okazuje się biograficzne uczenie się, pozwalające na reinterpretację własnego doświadczenia oraz projektowanie przyszłości mimo aktualnych ograniczeń.

Wprowadzenie

Współczesne migracje coraz częściej obejmują osoby wysoko wykwalifikowane, które przekraczają granice nie tylko w poszukiwaniu bezpieczeństwa lub lepszych warunków życia, lecz także z nadzieją na rozwój zawodowy. Jednocześnie doświadczenie migracyjne nie zawsze prowadzi do możliwości kontynuowania dotychczasowej kariery. W wielu przypadkach wykształcenie, staż pracy oraz kompetencje zdobyte w kraju pochodzenia nie znajdują uznania w kraju przyjmującym, a migranci podejmują zatrudnienie poniżej kwalifikacji.

W polskim kontekście problem ten jest szczególnie widoczny w odniesieniu do osób wykonujących zawody edukacyjne i pomocowe. Są to profesje silnie osadzone w instytucjach, regulacjach prawnych, kompetencjach językowych oraz w społecznych formach uznania. Psycholożka, pedagog czy nauczyciel nie przenoszą się bowiem do nowego kraju jedynie z dyplomem; przenoszą także określoną tożsamość zawodową, sposób rozumienia swojej roli, sieć wartości i doświadczeń związanych z pracą z drugim człowiekiem. Kiedy możliwości wykonywania zawodu zostają ograniczone, zmianie ulega nie tylko sytuacja materialna, ale także sposób przeżywania samego siebie.

Celem niniejszego artykułu jest interpretacja doświadczeń migrantów, którzy po przyjeździe do Polski podjęli pracę wyraźnie odbiegającą od ich wcześniejszych kwalifikacji i aspiracji. Analiza opiera się na czterech wywiadach narracyjnych: z Mariią, psycholożką z Ukrainy; Leną, pedagożką z Białorusi; Omerem, nauczycielem matematyki z Palestyny; oraz Andreą, nauczycielem geografii z Włoch. W centrum zainteresowania znajduje się pytanie o to, w jaki sposób narratorzy opisują utratę możliwości wykonywania wyuczonego zawodu, jak interpretują własne położenie oraz jakie znaczenia nadają przyszłości.

Autorka osadza analizę w perspektywie hermeneutycznej. Oznacza to, że narracje nie są traktowane jedynie jako nośnik informacji o faktach biograficznych, lecz jako sposób nadawania sensu doświadczeniu. Z tej perspektywy szczególnie ważne stają się pojęcie tożsamości narracyjnej, proces biograficznego uczenia się oraz relacyjny wymiar uznania. Przyjęte ujęcie pozwala zobaczyć doświadczenie pracy poniżej kwalifikacji nie tylko jako skutek barier instytucjonalnych, ale także jako przeżycie egzystencjalne i relacyjne.

Kontekst teoretyczny

W literaturze dotyczącej migracji podkreśla się, że przepływ osób między krajami jest zarazem przepływem kapitału ludzkiego, który nie zawsze może zostać efektywnie wykorzystany w nowym otoczeniu społecznym. Mobilność międzynarodowa prowadzi do złożonych konsekwencji dla rynku pracy, polityki społecznej oraz struktury nierówności, a jednym z przejawów tych napięć jest praca poniżej kwalifikacji, określana jako occupational deskilling albo downward occupational mobility (Castles, Haas, Miller, 2014).

Zjawisko dekwalfikacji zawodowej obejmuje sytuacje, w których jednostka posiada kompetencje, wykształcenie lub doświadczenie przekraczające wymagania aktualnie wykonywanej pracy. W przypadku migrantów przyczyną takiego stanu rzeczy bywają bariery językowe, odmienne systemy kształcenia, procedury nstryfikacyjne, brak uznania doświadczenia zawodowego oraz ograniczony dostęp do zawodów regulowanych. Redukowanie problemu wyłącznie do przeszkód administracyjnych byłoby jednak niewystarczające. Dekwalfikacja dotyka również obszaru tożsamości, uznania i biograficznej ciągłości.

W tym miejscu pomocne okazuje się odwołanie do hermeneutyki. Hans-Georg Gadamer zwraca uwagę, że rozumienie nie jest mechanicznym odczytaniem faktów, ale procesem interpretacji zakorzenionym w doświadczeniu i historyczności podmiotu. Oznacza to, że doświadczenie migracyjne nie istnieje dla badacza jako gotowy przedmiot, lecz odsłania się w opowieści jednostki, która próbuje zrozumieć samą siebie pośród zmian, strat i nowych możliwości. Narracja staje się więc przestrzenią, w której dochodzi do interpretacji własnego losu (Gadamer, 2004, s. 300–320).

Takie rozumienie narracji wzmacnia koncepcja Paula Ricoeura. W książce *O sobie samym jako innym* filozof wskazuje, że tożsamość jednostki ma charakter narracyjny: człowiek rozumie siebie poprzez opowiadanie własnego życia i nadawanie mu temporalnej spójności. Tożsamość nie jest zatem stanem danym raz na zawsze, lecz efektem ciągłej pracy interpretacyjnej. W kontekście migracji oznacza to, że utrata możliwości wykonywania zawodu nie musi prowadzić do całkowitego zaniku tożsamości zawodowej; może stać się impulsem do jej przekształcenia i ponownego opowiadania siebie (Ricoeur, 2003, s. 150–170).

Do tego ujęcia dobrze przystaje pedagogiczna refleksja Mirosławy Nowak-Dziemianowicz, która akcentuje znaczenie doświadczenia, uznania oraz biograficznego uczenia się. Z jej perspektywy jednostka nie tyle „ma” doświadczenie, ile musi je interpretować, porządkować i wpisywać w narrację własnego życia. Szczególne znaczenie ma tutaj kategoria uznania: człowiek buduje siebie w relacji z innymi i poprzez społeczne potwierdzenie wartości swojej aktywności (Nowak-Dziemianowicz, 2016). Utrata możliwości wykonywania zawodu może zatem oznaczać również naruszenie relacyjnych podstaw tożsamości.

W polskiej refleksji pedagogicznej ważne miejsce zajmuje myślenie o doświadczeniu jako kategorii edukacyjnej, a także o uznaniu i relacyjnym charakterze tożsamości. Dla niniejszej analizy szczególne znaczenie ma jednak przede wszystkim koncepcja biograficznego uczenia się rozwijana przez Elżbietę Dubas. W jej ujęciu doświadczenie życiowe stanowi podstawowe źródło uczenia się dorosłych, a refleksja nad własną biografią umożliwia reinterpretację przeżywanych wydarzeń i przekształcanie sposobu rozumienia siebie. Dzięki temu doświadczenia graniczne, kryzysowe lub destabilizujące mogą stać się impulsem nie tylko do cierpienia i dezorganizacji, lecz także do rozwojowej pracy nad biografią (Dubas, Świtalski, 2011, s. 45–52).

W szerszym ujęciu andragogicznym problem uczenia się dorosłych w warunkach zmiany i nieciągłości biograficznej podejmują również Agnieszka Stopińska-Pająk oraz Adam Fabiś, wskazując na znaczenie refleksyjności, doświadczenia oraz zdolności adaptacyjnych jednostki w zmieniającym się świecie (Fabiś, Stopińska-Pająk, 2010).

W polskim kontekście doświadczenie migracyjne jako proces renegotiacji własnej drogi życiowej opisuje również Aneta Słowik. Wskazuje ona, że migracja nie jest jedynie zmianą miejsca pobytu, ale doświadczeniem reorganizującym sieci znaczeń, relacje społeczne i sposób opowiadania o sobie. To ujęcie okazuje się szczególnie pomocne wtedy, gdy badane osoby próbują zrozumieć własne położenie pomiędzy przeszłym zawodem a aktualną pracą, która nie odpowiada ich kwalifikacjom (Słowik, 2021, s. 53–69).

W niniejszym artykule pojęcia te stanowią podstawę do sformułowania kategorii analitycznej utraty i rekonstrukcji tożsamości zawodowej. Utrata dotyczy nie tylko zatrudnienia, ale także wcześniejszego statusu, znaczeń przypisanych pracy i form społecznego uznania. Rekonstrukcja odnosi się z kolei do sposobów, w jakie narratorzy reinterpreterują własne doświadczenia, uczą się funkcjonować w nowych warunkach i projektują możliwość powrotu do zawodu albo nadania nowego sensu własnej drodze życiowej.

Metodologia badań

Podstawą empiryczną artykułu są cztery wywiady narracyjne. Wybór tej metody wynika z przekonania, że doświadczenie pracy poniżej kwalifikacji wymaga rekonstrukcji nie tylko na poziomie faktograficznym, lecz również znaczeniowym. Wywiad narracyjny, rozwijany przez Fritza Schützego i szeroko omawiany w polskim obiegu naukowym przez Kaję Kaźmierską, pozwala uchwycić biografię jako proces opowiadany przez samych narratorów. Dzięki temu możliwe staje się badanie relacji między wydarzeniami życiowymi, nadawanymi im sensami oraz strukturą tożsamości (Schütze, 2012, s. 141–278).

Narratorzy zostali dobrani celowo. Wszyscy posiadają wykształcenie wyższe oraz doświadczenie zawodowe zdobyte poza Polską, a po migracji podjęli pracę niezwiązaną lub jedynie luźno związaną z wcześniejszą profesją. Różnią się krajem pochodzenia, ścieżką migracyjną oraz aktualną sytuacją zawodową, co pozwala zobaczyć wspólne wzory doświadczenia mimo odmiennych biografii.

Przyjęto strategię analizy porównawczej studiów przypadku, która umożliwia identyfikację zarówno elementów wspólnych, jak i różnic w analizowanych narracjach. Ze względu na ograniczoną liczbę przypadków badanie nie zmierza do formułowania uogólnień statystycznych, lecz do pogłębionego rozumienia doświadczeń jednostkowych oraz wyodrębnienia wzorów interpretacyjnych.

Analiza materiału została przeprowadzona w trybie tematyczno-hermeneutycznym. Oznacza to, że w pierwszym kroku wyodrębniono powtarzające się motywy, takie jak: bariera językowa, brak uznania kwalifikacji, poczucie degradacji,

Tabela 1. Charakterystyka narratorów

Imię	Kraj pochodzenia	Zawód wykonywany przed migracją	Aktualna praca w Polsce	Typ zmiany
Mariia	Ukraina	psycholożka	montażystka silników w fabryce samochodów	praca fizyczna, system trzymianowy
Lena	Białoruś	pedagożka szkolna	pracownica produkcji w fabryce podzespołów samochodowych	praca fizyczna, system trzymianowy
Omar	Palestyna	nauczyciel matematyki	dostawca pizzy	praca usługowa
Andrea	Włochy	nauczyciel geografii	kosiarz w firmie ogrodniczej	praca fizyczna

Źródło: opracowanie własne.

akceptacja konieczności ekonomicznej, tęsknota za wcześniejszą pracą oraz nadzieja na zmianę położenia. W drugim kroku zinterpretowano te motywy jako elementy szerszego procesu utraty i rekonstrukcji tożsamości zawodowej.

W niniejszym badaniu analiza tematyczna i hermeneutyczna nie mają charakteru równorzędnego. Analiza tematyczna pełni funkcję porządkującą materiał empiryczny, natomiast interpretacja hermeneutyczna ma charakter nadrzędny, ponieważ umożliwia uchwycenie sensów nadawanych doświadczeniom przez narratorów oraz sposobów konstruowania przez nich znaczeń biograficznych. Wyodrębnione kategorie tematyczne nie stanowią zatem celu samego w sobie, lecz są traktowane jako punkt wyjścia do pogłębionej interpretacji. Inspirację dla takiego ujęcia stanowią zarówno koncepcje hermeneutyczne, jak i teoria tożsamości narracyjnej Ricoeura (Ricoeur, 2003).

W artykule używane jest określenie narratorzy, a nie badani. Taki wybór ma znaczenie nie tylko stylistyczne, lecz także epistemologiczne. Podkreśla on, że materiałem analizy są opowieści osób, które same organizują i interpretują własną biografię. Badacz nie wydobywa z nich gotowych faktów, ale wchodzi w relację interpretacyjną z narracją jako formą rozumienia doświadczenia.

Narracje doświadczenia pracy poniżej kwalifikacji

Mariia – psycholożka z Ukrainy

Mariia przed migracją pracowała jako psycholożka. Jej codzienność zawodowa była związana z pracą z dziećmi i młodzieżą, prowadzeniem rozmów wspierających oraz współpracą ze szkołami i rodzinami. Po przyjeździe do Polski nie była w stanie szybko wejść do zawodu. Bariery językowe, niepewność dotycząca procedur uznania kwalifikacji oraz konieczność natychmiastowego zabezpieczenia środków do życia sprawiły, że podjęła pracę jako montażystka silników w fabryce samochodów.

W Ukrainie pracowałam z ludźmi. Każdy dzień był inny, każda rozmowa była ważna. Tutaj stoję przy taśmie i robię wciąż to samo. Czasami myślę, że moje studia i wszystkie lata nauki zostały gdzieś bardzo daleko.

W narracji Marii szczególnie wyraźny jest kontrast między pracą relacyjną a pracą powtarzalną i zrutynizowaną. Jednocześnie nie jest to narracja czystej rezygnacji. Mariia mówi o stabilności, o bezpieczeństwie i o potrzebie pogodzenia się z etapem życia, który nie odpowiada jej aspiracjom, ale pozwala funkcjonować.

To nie jest praca moich marzeń, ale daje mi spokój. Mam pracę, mam pieniądze, mogę żyć normalnie. A może kiedyś jeszcze wrócę do pracy jako psycholog.

W jej opowieści obecne jest zatem podwójne napięcie: między utratą a przetrwaniem, między degradacją a nadzieją. Mariia nie przestaje myśleć o sobie jako o psycholożce, choć aktualna praca nie daje jej możliwości realizowania tej roli.

Lena – pedagożka z Białorusi

Lena przed migracją pracowała jako pedagożka szkolna. Jej praca polegała na wspieraniu uczniów, współpracy z nauczycielami i rodzicami oraz uczestniczeniu w szkolnym życiu wspólnoty. Po przyjeździe do Polski również chciała kontynuować pracę w obszarze edukacji, jednak szybko zderzyła się z niejasnymi procedurami, niedostatkami informacji i ekonomiczną presją szybkiego zatrudnienia. Ostatecznie podjęła pracę trzymianową w fabryce podzespołów samochodowych.

Najtrudniejsze było dla mnie to, że nagle przestałam być pedagogiem. W szkole byłam kimś, miałam swoje miejsce. Tutaj jestem jedną z wielu osób przy produkcji.

W wypowiedzi Leny pojawia się doświadczenie utraty miejsca i utraty nazwy, pod którą mogła rozpoznawać samą siebie. Nie chodzi wyłącznie o to, że wykonuje inną pracę, ale o to, że nie może już zajmować pozycji, z którą wiązała wcześniejszą tożsamość społeczną. Utrata zawodu oznacza dla niej również utratę formy uznania, jaka była wpisana w rolę pedagoga.

Jednocześnie narratorce towarzyszy przekonanie, że obecny stan nie musi mieć charakteru definitywnego. Lena nie neguje realności swojej sytuacji, ale interpretuje ją jako czas przejściowy.

Wiem, że życie czasami prowadzi nas w inne miejsca, niż planowaliśmy. Może to jest tylko czas przejściowy. Chciałabym jeszcze kiedyś pracować z dziećmi.

Omar – nauczyciel matematyki z Palestyny

Omar przed migracją pracował jako nauczyciel matematyki. Praca dydaktyczna była dla niego nie tylko zawodem, ale także źródłem satysfakcji związanej z tłumaczeniem, porządkowaniem wiedzy i obserwowaniem postępów uczniów. Po przyjeździe do Polski nie mógł jednak wejść do systemu edukacji. Ograniczona znajomość języka polskiego oraz brak szybkiej ścieżki uznania kwalifikacji sprawiły, że podjął pracę jako dostawca pizzy.

Bycie nauczycielem matematyki to była część mojego życia. Lubilem tłumaczyć uczniom trudne rzeczy i widzieć, jak zaczynają rozumieć.

Praca dostawcy pizzy jest w jego narracji ujmowana pragmatycznie: jako zajęcie pozwalające się utrzymać i rozpocząć życie w nowym kraju. Jednocześnie Omar mocno akcentuje rozdzźwięk między tym, co robi teraz, a tym, kim się czuje.

Teraz dostarczam pizzę. To zupełnie inny świat. Ta praca pozwala mi się utrzymać, ale to nie jest to, kim naprawdę jestem. Chciałbym jeszcze kiedyś uczyć. Matematyka to coś, co zawsze będzie częścią mnie.

W jego przypadku szczególnie wyraźnie ujawnia się rozszczepienie biograficzne między ja zawodowym a ja aktualnym. Praca wykonywana w Polsce zostaje wpisana w sferę konieczności, natomiast tożsamość nauczyciela pozostaje zachowana jako istotny element samorozumienia. Dzięki temu nawet aktualna sytuacja, choć niepożądana, nie prowadzi do całkowitego rozpadu tożsamości zawodowej.

Andrea – nauczyciel geografii z Włoch

Andrea przed migracją pracował jako nauczyciel geografii i angażował się w projekty związane z edukacją środowiskową. Po przyjeździe do Polski nie odnalazł dla siebie szybkiego miejsca w systemie edukacji, także z powodu konieczności opanowania specjalistycznego języka i różnic programowych. Podjął pracę jako kosiarz w firmie ogrodniczej.

Nigdy nie myślałem, że będę pracował w ogrodnictwie. Wcześniej uczyłem geografii i rozmawiałem z uczniami o świecie.

W jego narracji doświadczenie zmiany nie jest przedstawiane wyłącznie w kategoriach porażki. Andrea podkreśla, że migracja nauczyła go elastyczności, cierpliwości i gotowości do rozpoczynania od nowa. Nie znika jednak tęsknota za pracą edukacyjną.

Migracja zmienia człowieka. Uczy, że trzeba zaczynać od początku. Ale wiem, że jeszcze wrócę do pracy związanej z edukacją.

Jego opowieść jest najbardziej zbliżona do narracji adaptacyjnej. O ile u Marii, Leny i Omara silniej wybrzmiewa doświadczenie straty, o tyle Andrea częściej interpretuje swoje położenie w kategoriach uczenia się i zmiany. Nie oznacza to braku cierpienia, lecz raczej inną strategię interpretacji.

Hermeneutyczna interpretacja narracji

Zastosowanie perspektywy hermeneutycznej pozwala odczytać przedstawione opowieści nie tylko jako relacje z przebiegu kariery zawodowej, ale jako próby zrozumienia samego siebie pośród biograficznego pęknięcia. W sensie gadamerowskim narracje nie są jedynie zapisem doświadczenia; są wydarzeniem rozumienia, w którym narratorzy odsłaniają własną sytuację poprzez język (Gadamer, 2004). To właśnie w opowieści ujawnia się, czym jest dla nich praca, czego doświadczyli po migracji i jakie znaczenie mają dla nich przeszłość oraz przyszłość.

W tym ujęciu szczególnie ważne staje się napięcie między akceptacją a pragnieniem zmiany. Narratorzy nie przedstawiają swojej obecnej pracy wyłącznie

jako degradacji. Mówią także o bezpieczeństwie, utrzymaniu, stabilizacji, a więc o wartościach realnie zakorzenionych w ich codzienności. Jednocześnie ich opowieści nie zatrzymują się na opisie dostosowania. W każdej z narracji obecna jest tęsknota za wcześniejszym zawodem i za tą wersją siebie, która mogła być rozpoznawana i uznawana przez innych.

Tutaj szczególnie pomocna jest koncepcja Ricoeura. Tożsamość narracyjna nie polega na zachowaniu niezmienności, lecz na zdolności spinania różnych etapów życia w opowieść, która nadaje im sens (Ricoeur, 2003). W narracjach Marii, Leny, Omara i Andrei zawód wykonywany przed migracją pozostaje istotnym punktem odniesienia. Nie jest to jedynie wspomnienie przeszłości, ale składnik aktualnego samorozumienia. Nawet jeśli narratorzy wykonują inne prace, nadal opisują siebie poprzez wcześniejsze kompetencje, wartości i relacje zawodowe.

Z kolei odwołanie do Nowak-Dziemianowicz uwidacznia znaczenie uznania (Nowak-Dziemianowicz, 2016). Utrata możliwości wykonywania zawodu nie jest tu równoznaczna jedynie z obniżeniem dochodu. Oznacza także osłabienie relacyjnego potwierdzenia, że to, co człowiek robi, jest ważne, potrzebne i zgodne z jego biografią. Narratorzy wielokrotnie wracają do tego, że w poprzednich miejscach pracy „byli kimś”, mieli „swoje miejsce”, „pracowali z ludźmi”, „uczyli”, „pomagali”. W Polsce ich aktualne zatrudnienie często nie daje podobnej jakości uznania.

W perspektywie hermeneutycznej szczególnie ważne jest również to, że narratorzy nie pozostają bierni wobec własnego położenia. Opowiadając o sobie, nie tylko opisują stratę, ale próbują ją zrozumieć, oswoić i wpisać w sensowną całość. Dzięki temu opowieść staje się przestrzenią rekonstrukcji podmiotowości. Nawet jeśli aktualna praca jest określana jako nie moja, tymczasowa czy nie taka jak wcześniej, sama zdolność do jej interpretowania wskazuje na uruchomienie procesu refleksyjnego, który można uznać za formę pracy nad sobą.

Utrata i rekonstrukcja tożsamości zawodowej migrantów

Na podstawie analizy materiału można wyróżnić kategorię utraty i rekonstrukcji tożsamości zawodowej migrantów. Utrata dotyczy tutaj przede wszystkim niemożności praktykowania zawodu, który wcześniej organizował codzienność, relacje i poczucie sensu. Nie jest to zatem strata wyłącznie funkcjonalna, ale biograficzna. Człowiek nie traci jedynie miejsca pracy; traci część świata znaczeń, w którym był rozpoznawalny dla siebie i innych.

W przypadku Marii i Leny szczególnie widoczny jest wymiar relacyjny tej utraty. Obie wcześniej pracowały z ludźmi, ich działalność była osadzona w relacjach pomocy i wsparcia. Przejście do pracy fabrycznej oznaczało nie tylko zmianę środowiska, lecz także radykalną zmianę sposobu doświadczania własnej sprawczości. U Omara kluczowe znaczenie ma rozdźwięk między intelektualnym charakterem wcześniejszej pracy a usługowym charakterem obecnego zatrudnienia. U Andrei szczególnie wybrzmiewa przejście od roli nauczyciela i przewodnika po świecie wiedzy do pracy fizycznej wykonywanej poza obszarem edukacji.

Jednocześnie materiał empiryczny pokazuje, że utrata nie jest stanem ostatecznym. Towarzyszy jej proces rekonstrukcji, który przyjmuje kilka form. Po pierwsze, narratorzy podtrzymują symboliczną ciągłość własnej tożsamości zawodowej. Nadal mówią o sobie jako o psycholożce, pedagożce, nauczycielu matematyki czy nauczycielu geografii, nawet jeśli aktualnie wykonują inne prace. Po drugie, starają się nadać sens obecnej sytuacji przez interpretowanie jej jako etapu, a nie definitywnego końca. Po trzecie, projektują przyszłość, w której możliwy jest powrót do zawodu lub przynajmniej do aktywności bliższej wcześniejszym kompetencjom.

Kategoria utraty i rekonstrukcji pozwala więc zobaczyć doświadczenie migrantów jako proces dynamiczny. Tożsamość zawodowa nie zostaje po prostu unieważniona. Ulega zachwianiu, ale zarazem staje się przedmiotem nowej pracy interpretacyjnej. Narratorzy próbują zachować ciągłość między przeszłością a teraźniejszością i nie rezygnują z myślenia o sobie w kategoriach zawodowych, które wykształciły się jeszcze przed migracją.

Emocjonalny wymiar dekwalfikacji zawodowej

Dekwalfikacja zawodowa ma wyraźny wymiar emocjonalny. W narracjach pojawia się poczucie straty, rozczarowania, obniżenia statusu, ale także wdzięczność za możliwość utrzymania się i zachowania stabilności. Emocje te nie wykluczają się nawzajem; przeciwnie, współwystępują i tworzą złożoną strukturę doświadczenia. Narratorzy nie mówią jednym głosem rezygnacji ani jednym głosem sukcesu adaptacyjnego. Ich opowieści są bardziej ambiwalentne.

Pierwszym silnym emocjonalnym wątkiem jest tęsknota. Dotyczy ona nie tylko konkretnego stanowiska pracy, lecz także wcześniejszego sposobu istnienia w świecie społecznym. Tęsknota jest zatem skierowana ku relacjom, ku formom uznania i ku znaczeniu, jakie miała praca. Drugim wątkiem jest pokora wobec konieczności. Narratorzy przyjmują do wiadomości, że w aktualnej sytuacji ekonomicznej i instytucjonalnej podjęcie pracy fizycznej lub usługowej było racjonalne i potrzebne. Trzecim wątkiem pozostaje nadzieja, bez której trudno byłoby utrzymać opowieść o własnym życiu jako sensowną i otwartą.

Z perspektywy analitycznej ważne jest również to, że emocje nie są jedynie dodatkiem do doświadczenia dekwalfikacji. One współtworzą sposób, w jaki narratorzy rozumieją swoje położenie. Poczucie bycia jedną z wielu osób przy produkcji, odczucie, że aktualna praca nie jest związana z tym, kim naprawdę jestem, czy świadomość, że lata nauki zostały gdzieś bardzo daleko, pokazują, że praca jest przeżywana także jako przestrzeń tożsamości i uznania. Emocjonalny wymiar dekwalfikacji zawodowej staje się zatem integralną częścią biografii migracyjnej.

Biograficzne uczenie się

W analizowanych narracjach można dostrzec proces biograficznego uczenia się, rozumiany – za Elżbietą Dubas – jako uczenie się zakorzenione

w doświadczeniu życiowym i refleksji nad własną biografią, prowadzące do reinterpretacji doświadczeń oraz przekształcenia tożsamości jednostki (Dubas, Świtalski, 2011, s. 53–60). Migracja stanowi szczególnie intensywny kontekst takiego uczenia się, ponieważ wymaga nie tylko praktycznego dostosowania, ale także nowego odczytania dotychczasowej biografii.

Narratorzy uczą się funkcjonowania w innym systemie społecznym, uczą się nowych form pracy, języka codzienności i nowych sposobów organizowania przyszłości. Jednak równie ważne jest to, że uczą się opowiadać siebie w warunkach zmienionej pozycji społecznej. W tym sensie biograficzne uczenie się nie sprowadza się do zdobywania nowych kompetencji rynkowych, lecz obejmuje także pracę interpretacyjną nad własnym doświadczeniem.

Proces ten jest widoczny szczególnie tam, gdzie narratorzy mówią o swojej obecnej sytuacji jako o etapie przejściowym. Taka interpretacja nie musi oznaczać zaprzeczenia trudnościom. Jest raczej próbą nadania im miejsca w szerszej opowieści o życiu. Dzięki temu doświadczenie pracy poniżej kwalifikacji może zostać włączone do biografii nie jako czysta porażka, lecz jako moment uczenia się, przewartościowań i odbudowywania sprawczości.

Biograficzne uczenie się nie niweluje nierówności strukturalnych ani nie znosi realnych barier w dostępie do zawodu. Pokazuje jednak, że narratorzy nie są wyłącznie przedmiotami procesu migracyjnego. Pozostają podmiotami zdolnymi do interpretacji, do zachowania aspiracji i do projektowania przyszłości. To właśnie ta zdolność czyni rekonstrukcję tożsamości zawodowej procesem otwartym.

Dyskusja

Uzyskane wyniki pozostają spójne z badaniami nad doświadczeniem migracyjnym, które wskazują na konieczność renegocjacji biografii oraz redefinicji ról społecznych w sytuacji migracji. Aneta Słowik pokazuje, że doświadczenie migracyjne nie ogranicza się do zmiany miejsca pobytu, lecz prowadzi do głębokiej reorganizacji sposobów rozumienia siebie i własnych relacji ze światem (Słowik, 2021). W analizowanych narracjach proces ten ujawnia się w sposób szczególnie wyraźny: narratorzy nie tylko zmieniają zatrudnienie, ale zmuszeni są przepracować zmianę własnej pozycji społecznej i zawodowej.

Wyniki niniejszego badania uzupełniają ustalenia obecne w literaturze poprzez ukazanie roli biograficznego uczenia się w procesie adaptacji migrantów. Narratorzy nie tylko doświadczają dekwalfikacji, lecz także podejmują próby reinterpretacji swojej sytuacji, nadając jej sens w perspektywie przyszłości. W tym sensie ich doświadczenie można interpretować jako proces uczenia się zakorzenionego w biografii.

Badanie potwierdza również, że praca poniżej kwalifikacji nie może być rozumiana wyłącznie jako ekonomiczna strata lub problem rynku pracy. Dla narratorów jest to doświadczenie relacyjne, aksjologiczne i egzystencjalne. Oznacza to, że polityki integracyjne skoncentrowane wyłącznie na zatrudnieniu nie są

wystarczające. Równie istotne jest tworzenie warunków dla uznania kompetencji, wsparcia językowego, dostępności informacji i ścieżek powrotu do zawodów zgodnych z wykształceniem.

Zakończenie

Analiza czterech wywiadów narracyjnych pokazuje, że doświadczenie pracy poniżej kwalifikacji w biografiach migrantów mieszkających w Polsce ma charakter wielowymiarowy. Obejmuje bariery instytucjonalne i językowe, ale także naruszenie ciągłości biograficznej, osłabienie społecznego uznania oraz konieczność reinterpretacji własnej tożsamości zawodowej.

Zaproponowana w artykule kategoria utraty i rekonstrukcji tożsamości zawodowej pozwala uchwycić ten proces w sposób dynamiczny. Utrata nie oznacza definitywnego końca, lecz moment zachwiania dotychczasowego porządku. Rekonstrukcja nie oznacza natomiast prostego „powrotu do dawnej wersji siebie”, ale pracę nad nowym sensem biografii w warunkach migracji.

Narracje Marii, Leny, Omara i Andrei pokazują, że mimo pogodzenia się z aktualną sytuacją narratorzy nie rezygnują z marzenia o zmianie swojego położenia. To właśnie współistnienie zgody na los, tęsknoty za wymarzoną pracą i nadziei na przyszłość nadaje ich opowieściom szczególną głębię. Z perspektywy andragogicznej doświadczenie to można interpretować jako formę biograficznego uczenia się, w której jednostka podejmuje pracę nad sensem własnej biografii mimo strukturalnych ograniczeń. Jednocześnie współczesne migracje wymagają od jednostki redefinicji biografii oraz przystosowania do nowych warunków społecznych.

Z punktu widzenia praktyki społecznej i polityki integracyjnej oznacza to potrzebę tworzenia takich warunków, które umożliwią migrantom realne wykorzystanie kompetencji, a nie jedynie ich przetrwanie na rynku pracy. Chodzi więc nie tylko o zatrudnienie, ale o uznanie, możliwość kontynuowania kariery zawodowej oraz odbudowę podmiotowości.

Migracja prowadzi do utraty możliwości realizowania wcześniejszej tożsamości zawodowej, ale jednocześnie uruchamia proces jej rekonstrukcji. Z perspektywy andragogicznej doświadczenie to można interpretować jako formę biograficznego uczenia się, w której jednostka podejmuje pracę nad sensem własnej biografii mimo strukturalnych ograniczeń. W szerszym ujęciu migracja wymaga od jednostki redefinicji własnej drogi życiowej oraz przystosowania do nowych warunków społecznych (Szarota, 2017, s. 73–90).

Bibliografia

- Castles, S., de Haas, H., Miller, M.J. (2014). *The age of migration: International population movements in the modern world* (4th ed.). London: Palgrave Macmillan.
- Dubas, E., Świtalski, W. (red.). (2011). *Uczenie się z (własnej) biografii*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- Fabiś, A., Stopińska-Pająk, A. (red.).(2010). *Uczący się dorośli w zmieniającym się świecie*. Bielsko-Biała.
- Gadamer, H.-G. (2004). *Prawda i metoda. Zarys hermeneutyki filozoficznej* (B. Baran, tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Nowak-Dziemianowicz, M. (2016). *Walka o uznanie. Jednostka i wspólnota w procesie poszukiwania tożsamości*. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.
- Ricoeur, P. (2003). *O sobie samym jako innym* (B. Chelstowski, tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Schütze, F. (2012). *Analiza biograficzna ugruntowana empirycznie w autobiograficznym wywiadzie narracyjnym*. W: K. Kaźmierska (red.), *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów* (s. 141–278). Kraków: Nomos.
- Słowik, A. (2021). Doświadczenie transnarodowych sieci – auto/biograficzne konstruowanie znaczeń. *Edukacja Dorosłych*, 85(2), 53–69.
- Szarota, Z. (2017). Edukacja wobec migracyjnego exodusu. W: W. Danilewicz, J. Nikitirowicz, M. Sobecki (red.), *Ku życiu wartościowemu. Idee – koncepcje – praktyki* (t. 2: *Koncepcje – praktyki*, s. 73–90). Kraków: Impuls.

**NARRATIVES OF LOSS AND THE RECONSTRUCTION
OF PROFESSIONAL IDENTITY: A COMPARATIVE CASE STUDY
ANALYSIS OF MIGRANT EXPERIENCES**

Key words: migration, narrative, professional identity, occupational deskilling, hermeneutics, biographical learning.

Summary: The author addresses the experience of working below one's qualifications in the biographies of migrants living in Poland. The study interprets narratives of people who, before migration, performed highly qualified professions but, after arriving in Poland, took up physical or service work. The empirical material consists of four narrative interviews: with a psychologist from Ukraine, a pedagogue from Belarus, a mathematics teacher from Palestine, and a geography teacher from Italy. The study is qualitative and conducted as a comparative case study analysis. The interpretation is grounded in a hermeneutic perspective and follows a thematic-hermeneutic procedure, with hermeneutic interpretation playing the dominant role. The findings show that migration leads to the loss of biographical continuity, weakened social recognition, and tensions in professional identity, while simultaneously activating processes of biographical learning that make the reconstruction of professional identity possible. The narratives demonstrate that occupational deskilling cannot be reduced to a decline in economic status; it also concerns the meaning of work, social recognition, and the way one understands one's own biography.

Dane do korespondencji:

mgr Lucyna Łękawa

Akademia WSB w Dąbrowie Górniczej

e-mail: lucyna.lekawa@gmail.com